

HET KARTUIZERKLOOSTER TE BRUGGE VOOR ZIJN VERBOUWING TOT KAZERNE

L. DEVLIEGHER °

In 1084 trok de uit Keulen afkomstige Bruno, verbonden aan de kathedraalschool te Reims, zich met zes gezellen terug in de eenzaamheid van het afgelegen Chartreusedal nabij Grenoble om er een kluizenaarsbestaan te leiden. Uit die stichting ontstond het bekende klooster La Grande Chartreuse. In 1127 legde één van Bruno's opvolgers, prior Guigo, de regel van de Kartuiszerorde vast.

Verscheidene Kartuiszerkloosters werden door vorsten en rijke burgers gesticht en begiftigd. Het bekendste voorbeeld is wel het klooster van Champmol bij Dijon dat de hertog van Bourgondië Filips de Stoute in 1385 oprichtte en waarmee op artistiek gebied de naam van Claus Sluter verbonden is. Het eerste Kartuiszerklooster in het vroegere graafschap Vlaanderen was het klooster Genadedal ("dal van gratien", "vallis gratie") dat in 1318 te Sint-Kruis bij Brugge door een groep rijke burgers werd gesticht¹. A. Raissius vermeldt dat graaf Robrecht van Bethune de eerste steen van het klooster legde². Een

° Dr. kunstgeschiedenis, ten Hove 17, 8200 Brugge

1. Zie over het Brugs Kartuiszerklooster : H. SCHOLTENS, *Het Kartuiszerklooster Dal van Gracien buiten Brugge*, in : *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge*, 83 (1940-1946), p. 133-201; J. VANDEMEULEBROUCKE, *De eerste jaren van de kartuis "Genadedal" te Sint-Kruis (1318-1324)*, in : *Biekorf*, 68 (1967), p. 217-229; J. DE GRAUWE, *Chartreuse du Val-de-Grâce à Bruges*, in : *Monasticon belge. III. Pologne de Flandre Occidentale*, 4, Luik, 1978, p. 1191-1230; J. ESTHER, J. DE GRAUWE en V. DESMET, *Het Kartuiszerklooster binnen Brugge*. Brugge, 1980.

2. *Origines Cartusiarum Belgi*, Douai, 1632, p. 25. Deze vermelding is letterlijk overgenomen in A. SANDERUS, *Flandria Illustrata, I*, Keulen, 1641, p. 234.

tekening van het klooster te Sint-Kruis komt voor op het stadsplan van Marcus Gerards uit 1562. De plattegrond vertoont de typische kenmerken van een Kartuizerklooster, namelijk het groot pand waarop de individuele monnikencellen of -huisjes met hun eigen tuintje uitgeven ; daarnaast is er het klein pand met de gemeenschapsgebouwen, o.m. kapittelzaal en refectorium.

In 1578, ten tijde van de godsdiensttroebelen liet de Brugse magistraat uit veiligheidsoverwegingen enkele kerken en kloosters buiten de stadsmuren, waaronder Genadedal, slopen zodat ze door vijandelijke troepen niet tot versterkingen zouden kunnen worden uitgebouwd. Na enige jaren in de Carmersstraat en nadien in de Jeruzalemstraat te hebben gewoond, verwierven de Kartuziers in 1609 het Sint-Obrechtsgodshuis in de Langestraat. Het bouwen van het groot pand in 1635 e.v. betekende het begin van een nieuwe klooster waaraan - met onderbrekingen - zou voortgebouwd worden tot in 1776, het jaar van de voltooiing van de kerk. Enkele jaren later echter schafte keizer Jozef II door het decreet van 17 maart 1783 de zg. nutteloze kloosters af, waaronder ook het Brugse Kartuizerklooster.

Het plan om op de gronden van de Kartuziers een kazerne te bouwen en een deel van de kloostergebouwen aan dit project aan te passen, was de reden om in 1787 e.v. de middeleeuwse Waterhalle op de Markt te slopen en het afbraakmateriaal voor die nieuwe gebouwen te gebruiken³. Uiteindelijk duurde het tot in 1835 vooraleer een gedeelte van het klooster werd afgebroken en de eerste nieuwe kazernesgebouwen werden opgetrokken⁴. De beslissing om de gerechtelijke diensten van de Burg over te brengen naar het kazerneterrein bood in 1979-1984 een unieke kans om op te ruimen, te bewaren en te restaureren. Wat bleef werd hersteld en in het nieuwe complex geïntegreerd : de ene overgebleven 17de-eeuwse pandgang (afb. 1), de ingangspoort, het voorkwartier en de kerk uit de 18de eeuw en,

3. B. DEWITTE, *De afbraak van de Waterhalle te Brugge (1787-1789)*, in : *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge*, 122 (1985), p. 209-232.

4. F. SIMON, *Geschiedenis der kazernes Knapen en Rademakers te Brugge*, Brugge, s.d., p. 10-12 (overgenomen in *De Gidsenkring*, 5 (1967), afl. 4, p. 1-24).

als laatste herinnering aan de kazernetijd, een niet-storend gebouw uit het midden van de 19de eeuw.

Van het klooster in de Langestraat zijn maar weinig ikonografische bronnen bekend. Een pentekening van ca. 1640 bestemd voor het niet verschenen derde deel van Sanderus' *Flandria Illustrata* geeft een gezicht vanuit het zuiden op het klooster dan toen nog maar enkele jaren in opbouw was⁵. Opvallend zijn het groot pand met de cellen tegen drie pandgangen, het klein pand ten zuiden van de kerk, de oudere kapel (met klokkenmuurtje) van het Sint-Obrechtsgodshuis⁶.

Op het Rijksarchief te Brugge wordt een - erg beschadigde - plattegrond van het klooster bewaard uit het derde kwart van de 18de eeuw⁷. Tegen twee pandgangen, de oostelijke en de zuidelijke, zijn cellen aangebouwd, in totaal tien, wat te weinig is voor de normale bezetting van twaalf monniken en de prior. Waarom en wanneer de cellen op de noordzijde verdwenen zijn, is ons niet bekend. Tegen de zuidkant van de kerk in opbouw, liggen het klein pand en de kapittelzaal; beide zijn door een gang verbonden met o.m. de kapel van het Sint-Obrechtsgodshuis aan de Langestraat.

Op het Stadsarchief te Brugge bevinden zich een aantal tot op heden onbekend gebleven tekeningen die verband houden met de geplande verbouwing van de kloostergebouwen tot kazerne⁸. De tekeningen zijn niet gedateerd maar stammen waarschijnlijk uit 1787. Een grondplan (blad 233 x 130 cm) (afb. 2) geeft zowel bestaande als ontworpen gebouwen weer. Elke gang van het groot pand telt zeventien

5. Afbeelding in J. ESTHER, e.a., p. 132. De tekening werd overgenomen in het werk *Maisons de l'Ordre des Chartreux. Vues et Notices*, Parkminster, 1913-1919. Ten onrechte schrijft J. De Grauwe in het *Monasticon*, p. 1197 "dessin entièrement fantaisiste".

6. De tekenaar heeft waarschijnlijk kennis gehad van de bouwontwerpen, zoals dat bv. ook het geval is geweest voor Sanderus' tekening van de Duinenabdij te Brugge. We vinden in de tekening geen elementen terug van het klooster te Sint-Kruis.

7. Kaarten en plannen, nr. 123. Afbeeldingen op p. 137-139 van J. ESTHER, e.a., o.c., p. 137-139.

8. Oud Archief, nr. 298, *Waterhalle*. We identificeerden de plannen tijdens opzoeken voor ons boek "Van Waterhalle tot Provinciaal Hof" te verschijnen in 1994.

traveeën en twee hoektraveeën; in het midden van elke gang zit een toegang naar de pandhof⁹. Tegen de oostelijke en zuidelijke pandgang liggen respectievelijk zes en vier cellen. Via een deur in de achtermuur van de pandgang komt men in de cel¹⁰ (afb. 3). In een kleine gang van ca. 1 m breed bevindt zich aan de ene zijde de trap naar de zolder, aan de andere kant de toegang tot de overwelfde werkplaats van ca. 5 x 3 m waar de monnik kleine handenarbeid verrichte, o.m. het zagen en klieven van het nodige brandhout. Tegenover de ingang in de pandmuur ligt de bidplaats (ca. 5,5 x 3 m) waar een bidbank, een koorstoel en waarschijnlijk een tafel stonden. In de eetkamer (ca. 5,5 x 4 m) bevindt zich een grote schouw. Het bed staat wellicht tegen de trap. In de pandmuur achter de trap zit een loket waarin vanuit het pand het eten voor de celbewoner wordt geplaatst¹¹. Misschien was er naast het loket een kleine spinde onder de steektrap waar eetwaar kon worden bewaard. Op de eetkamer sluit een ca. 2 m brede overwelfde gang aan die door vier vensters wordt verlicht¹². Bij de deur die naar het tuintje leidt staan een pomp en een watersteen. Op het einde van de gang is het toilet. Het lessenaarsdak boven de pandgang gaat boven de voorkamers van iedere cel over in twee niet even hoge zadeldaken. In deze cel leefde de Kartuizer in eenzaamheid. Hij bad en mediteerde er, nam er zijn maaltijden, deed handenarbeid en tuinwerk. Verscheidene malen per dag werd hij opgeroepen voor het gemeenschappelijk gebed in de kerk. Op zon- en feestdagen waren de monniken bijeen in de kapittelzaal en in het refectarium.

9. Op die plaats zat dus geen venster. Tijdens de recente restauratie van de westelijke pandgang moesten de drie meest zuidelijke traveeën volledig afgebroken en herbouwd worden. Het valt te betreuren dat men daar een 19de-eeuwse rondboogdoorgang heeft herbouwd i.p.v. het barokvenster te herstellen. Anderzijds heeft men ten onrechte de - reeds verbouwde - middendoorgang naar de pandhof vervangen door een barok venster.

10. Op de plattegrond uit het Rijksarchief wordt de bestemming van elke plaats in de cel opgegeven : *gank, werckplaetse, bidplaetse, eetkamer, pandeken*.

11. Het loket is duidelijk weergegeven op het grondplan uit het Rijksarchief.

12. Dit "pandeken" telt vier overwelfde traveeën; de werkplaats heeft er twee. Zoals in de nog bestaande westelijke pandvleugel zijn het graatgewelven.

Op het plan is het klein pand - dat aan het groot pand paalt - gedeeltelijk gesloopt. Het gebouw in het kleine pandhof is vergroot in vergelijking met het grondplan uit het Rijksarchief. De muren van het refectorium, gelegen aan de zuidwestelijke hoek van het groot pand zijn niet zwart gekleurd zoals de andere nog bestaande kloostergebouwen. Was dit gebouw ook bestemd om gesloopt te worden ? De zuidelijke gang van het klein pand wordt voorbij de westelijk ervan gelegen kapittelzaal en voorbij het voorkwartier - waarvan de muren ook niet ingekleurd zijn - doorgetrokken naar een gebouw naast de groteingangspoort aan de Langestraat.

Welke nieuwe kazernegebouwen worden voorzien ? Tegen de noordelijke gang van het groot pand zou een gebouw komen met negen kamers en een tussengang. Achter de westelijke pandgang voorziet men naast de kerk twee (in de plaats van een gedeelte van het kleine pand) en drie kamers die van de kerk gescheiden waren door het geplande trappenhuis. Op de noordwestelijke hoek is de reeds vermelde kamer afgescheiden van de drie laatst genoemde kamers door de doorgetrokken noordelijke pandgang. In de kerk wil men drie verdiepingen inrichten, elk met vijf kamers¹³.

Een andere tekening (40,5 x 19,5 cm) (afb. 4) geeft één afbeelding van de gevels van de nieuwe gebouwen naast de kerk, gezien naar het oosten. De kerk zelf wordt in doorsnede getekend met de twee voorziene balklagen. Rechts van de kerk is in doorsnede de noordelijke gang van het klein pand met de geplande verhoging van twee verdiepingen afgebeeld. Ernaast ziet men de westgevel van het nieuw gebouw dat daar het klein pand zou vervangen. Links van de kerk - maar ervan gescheiden door de open plaats voor het trappenhuis - wordt een gelijkaardig gebouw van drie bouwlagen voorzien. Op de begane grond en op de eerste verdieping zijn er segmentboogvensters; op de tweede verdieping zijn de vensters rechthoekig.

Op een derde tekening (42,5 x 17,8 cm) (afb. 5) is de oostkant van het vorige complex voorgesteld, met weglating van het dak van de kerk. Op de begane grond zijn de barokke vensters van de weste-

13. In iedere kamer voorzag men twaalf bedden, goed voor 24 man. De tien kloostercellen waren bestemd voor gehuwde militairen.

lijke pandgang doorgetrokken tot op de grond. Links en rechts van de zeventien vensters zijn respectievelijk de zuidelijke en de noordelijke pandgang doorgesneden. Boven het 17de-eeuwse pand ligt een galerij die aan de voorzijde afgesloten is met Toskaanse zuilen. In de achterwand bevinden zich vijf deuren die naar de vijf kazernekamers naast de kerk leiden, alsmede een rondboogdoorgang naar de verdieping boven de noordelijke gang van het kleine pand. De tweede verdieping kijkt uit boven de galerij en is door rechthoekige vensters verlicht. Uiterst rechts is een doorsnede over een nieuwe kamer tegen de noordelijke pandgang.

De hierboven beschreven tekeningen, twee eeuwen geleden gemaakt in functie van een gedeeltelijke sloping en verbouwing van het Brugse Kartuizerklooster, laten toe een kloostertype - waarvan maar weinig getuigen zijn overgebleven - beter in beeld te brengen en de nog bestaande gedeelten duidelijker in het huidige complex te situeren.

